

«СЛОВАРЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» БОРИСА ГРІНЧЕНКА І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ (ПОЧАТОК ХХ СТ.)

BORYS GRINCHENKO'S "DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE" AND ITS IMPORTANCE IN THE CULTURAL AND EDUCATIONAL DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN NATION (EARLY XX CENTURY)

У статті репрезентовано внесок українського просвітника Бориса Грінченка (1863–1911) у розвиток і легітимацію української мови та української ідеї на початку ХХ ст. в умовах підросійського існування українців. Розкрито значення національно орієнтованої діяльності Б. Грінченка як одного з найактивніших учасників українського громадського останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., характеризувано його діяльність з організації видання «Словаря української мови» (1902–1907) і як надзвичайно вагомого чинника українського духовного ренесансу, і як універсального інформаційного джерела розвитку національної мови й культури. Акцентовано, що видання «Словаря» мало й має не лише лінгвістичне значення, а й культуротворче, просвітницьке, етнографічне. Обґрунтовано висновок, що «Словарь української мови» Бориса Грінченка став не лише видатною пам'яткою українського словникарства, а й невичерпним джерелом знань із різних аспектів фольклору й побуту українського народу. Це видання відіграло важливу роль у фіксації та нормуванні тогочасної народної лексики і стало підґрунтям сучасної української літературної мови. Укладаючи «Словарь», Б. Грінченко максимально задіяв зібрання слів, здійснені попередниками, усе, що відповідало природі української мови, відбивало національні особливості звучання та її семантики, тобто узагальнив усе краще, вироблене українським народом за багато століть, завдяки чому перевершив усі типи попередніх українських словників за обсягом реєстру слів, кількістю використаних джерел, складом і добром лексики, точністю й широтою документації слів. У правописній системі словника укладач застосував авторський варіант правопису «грінчевичівка», що надалі ввійшов у мовну практику українців як своєрідний канон. До здобутків Б. Грінченка як укладача зараховано розроблення схеми-методики оброблення та презентації кожного слова, що дало змогу відбити багатство виражальних засобів мови і зробило виклад матеріалу в «Словарі української мови» легким у використанні, інформативно багатим і змістовним.

Ключові слова: Борис Грінченко, «Словарь української мови», просвіта, українська мова, правопис.

The contribution of the Ukrainian educator Borys Grinchenko (1863–1911) to the development and legitimation of the Ukrainian language and the Ukrainian idea in the early twentieth century in the conditions of the sub-Russian existence of Ukrainians is represented. The significance of B. Grinchenko's nationally oriented activity as one of the most active participants of the Ukrainian public in the last third of the XIX – beginning of the XX century is revealed as universal information source for the development of the national language and culture. It is emphasized that the publication of the "Dictionary" had and has not only linguistic significance, but also cultural, educational, ethnographic. The conclusion is substantiated that Borys Grinchenko's "Dictionary of the Ukrainian Language" has become not only an outstanding monument of Ukrainian vocabulary, but also an inexhaustible source of knowledge on various aspects of folklore and life of the Ukrainian people. This edition played an important role in the fixation and standardization of contemporary folk vocabulary and became the basis of modern Ukrainian literary language. Compiling the Dictionary, B. Grinchenko made the most of the collection of words made by his predecessors, everything that corresponded to the nature of the Ukrainian language, reflected the national features of sound and its semantics, that is summarized all the best produced by the Ukrainian people over many centuries thanks to which it surpassed all types of previous Ukrainian dictionaries in the volume of the register of words, the number of used sources, the composition and selection of vocabulary, the accuracy and breadth of word documentation. In the spelling system of the dictionary, the compiler used the author's version of the spelling "grinchevychivka", which later entered the language practice of Ukrainians as a kind of canon. B. Grinchenko's achievements as a compiler include the development of a scheme-method of processing and presentation of each word, which allowed to reflect the richness of language and made the presentation of the material in the "Dictionary of the Ukrainian language" easy to use, informative and meaningful.

Key words: Borys Grinchenko, "Dictionary of the Ukrainian language", education, Ukrainian language, spelling.

УДК 811.161.2'374:37.017
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/28.6>

Коляденко О.В.,
аспірантка кафедри теорії
та історії педагогіки
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми в загальному вигляді. Розвиток української лексикографії пов'язаний із потребами культурного життя україномовного населення, які є його внутрішніми чинниками, однак істотний вплив на цей процес справляли й суспільно-політичні обставини життя українців. Маємо на увазі тривале бездержавне існування нашого народу, зокрема, на підросійських українських землях Російської імперії. Саме мова була і є

одним із найважливіших об'єднавчо-патріотичних рушіїв націєтворчих процесів для українців.

З розвитком писемності для збереження витоків і первісної унікальності мови люди – представники різних етносів, почали укладати словники, які посідають особливе місце серед книжкового багатства. Словники слугують цілям опису й унормування мови, піднесення й укорінення мовної культури, водночас є довідниками щодо правильної

вимови та написання слів, їх значення, етимології, сприяють підвищенню правильності й виразності мови його носіїв, а також є певним показником розвиненості мови.

Видатний український учений-філолог і просвітник Іван Огієнко зазначав: «Гуманістичні науки – історія, література, мовознавство – завжди грають велику роль в національній відродженні кожного народу, бо це насамперед вони пробуджують національну свідомість широких кругів громадянства, що живуть під впливом чужих великодержавницьких ідей. Мовознавство в недержавних народів завжди мало велике призначення й теплу опіку свого загалу, бо станом національного мовознавства звичайно і мірявся рівень національного пробудження народу, що переживав «етнографічну добу» і ставав нацією» [17, с. 384].

Словникам як універсальним інформаційним джерелам належить важлива роль у розвитку національної духовної культури. Створення словників було, є і залишається одним із найважливіших завдань, які стоять перед мовознавцями всіх часів.

Історія будь-якої літературної мови, охоплюючи динаміку літературних процесів, зосереджує увагу на аналізі мовної практики письменників, культурних діячів, публіцистів. В історії української літературної мови донині маловивченою й не завжди об'єктивно оціненою є мовна індивідуальність письменника, педагога-просвітника, перекладача, мовознавця-лексикографа, критика та публіциста Бориса Дмитровича Грінченка (1863–1910) і його внесок у вивчення ролі української мови у творенні української нації в складні імперські часи.

Серед багатьох здобутків Б. Грінченка є праця, яка дає підстави називати його видатним і навіть унікальним ученим. Це «Словарь української мови», укладений і відредагований ним упродовж 1907–1909 рр. [28], загальним обсягом 68 тисяч слів. Цей словник мав для української науки й культури таке ж значення, як словник В. Даля [31] – для російської, словник С. Лінде [35] – для польської, словник Я. Гебауера [34] – для чеської.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історії української лексикографії на різних етапах її розвитку репрезентують дослідження самого Б. Грінченка «Огляд української лексикографії» (1904) [6], «Три питання нашого правопису» (1908) [7]. У сучасну добу їх досліджували А. Москаленко «Нарис історії української лексикографії» (1961) [16], П. Горецький «Історія української лексикографії» (1963) [3], колектив авторів монографії «Українське термінознавство» (1994) [21], академік В. Русанівський «Історія української літературної мови» (2001) [25], В. Дубічинський «Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології» (2004) [9], О. Тараненко «Українська лексикографія 1917 – поч. ХХІ ст.»

(2004) [30]. Окремо згадаємо збірку документів про мовну політику московського керівництва на теренах України «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду» (2005) [32].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Уважаємо, що в контексті окреслення значення національно орієнтованої діяльності Б. Грінченка як одного з найактивніших українських громадських діячів кінця ХІХ – початку ХХ ст. доцільно схарактеризувати і його діяльність з організації видання «Словаря української мови» як надзвичайно вагомого внеску в український культурно-освітній ренесанс другої половини ХІХ – початку ХХ ст. і просування націєтворчих процесів.

Мета статті – репрезентація внеску Б. Грінченком у розвиток і легітимацію української мови та української ідеї на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Серед українських словників минулого століття, що справили великий вплив як на розвиток словникарської справи, так ц української мови загалом, став «Словарь української мови» (1907–1909) [28] Бориса Грінченка. Це був найповніший і лексикографічно найдосконаліший словник української мови на початок ХХ ст. Наголосимо, що сам Борис Грінченко зазначав: «Початком укладання словника слід уважати [860-ті роки] [4, с. 16].

Думку про необхідність написання такого словника ще в середині ХІХ ст. висловив відомий український письменник П. Куліш, який 1861 р. в журналі «Основа», першому українському громадсько-політичному й літературно-мистецькому журналі, повідомив, що добирає матеріал для створення словника, друк якого має намір розпочати в лютому того ж року [4, с. 16]. Однак цей словник не укладено у зв'язку з опублікуванням мовознавцем К. Шейковським «Опыта южнорусского словаря» («Досвід південно-російського словника») (1861) [19]. Тому П. Куліш припинив свою роботу, а матеріали, зібрані й надані йому «для сприяння написанню словника» українськими громадсько-політичними діячами О. Білозерською, В. Білозерським, М. Костомаровим, А. Марковичем, Т. Шевченком та іншими, було перевезено з Петербургу до Харкова, а 1864 р. вони опинилися в Києві [4, с. 17]. Поповненню матеріалів майбутнього лексикографічного видання сприяли також численні шанувальники української мови [4, с. 17].

Згодом до справи укладання словника в різні роки долучалися такі відомі діячі української культури, як Г. Барвінок, М. Номис, пізніше І. Манжура, А. Свидницький, М. Лисенко, О. Косач, М. Старицький, М. Драгоманов, О. Кониський, О. Русов та інші. Редагуванням зібраних матеріалів займалися в різні роки видатні українські філологи П. Житецький, В. Науменко, Є. Тимченко [4, с. 18]. Робота над словником то жвавішала, то затихала. На кінець ХІХ ст. вже важко

було назвати когось із відомих українських діячів, хто б не вніс своєї частки у формування картотеки словника. Однак праця з укладання словника не підпорядковувалася певній науковій методології, не базувалася на чітких лексикографічних принципах, мала аматорський характер. Матеріали не було систематизовано, упорядковано й обліковано. Це був лише алфавітний список слів з не завжди точним однослівним перекладом російською мовою, а часом без нього, а не виважений реєстр у термінологічному лексикографічному значенні [4, с. 19].

Словникарська праця перебувала в колі просвітніх інтересів Бориса Грінченка: свої перші спроби укладання словника він зробив ще в 14-річному віці: «Я почав писати по-українському, зараз же й писати усячину: починаючи з віршів та кінчаючи словарями! (14 років!)» [18, с. 1152]. Пізніше, учителюючи в приватній школі Х. Алчевської з осені 1887 по вересень 1893 р. (с. Олексіївка на Катеринославщині), він разом із дружиною М. Загірньою активно збирав народну лексику [24, с. 92], а 1888 р. на сторінках журналу «Зоря» у статті «Хто ж винен?» діяч порушив питання про необхідність прискорення роботи над словником: «Досі ми не маємо на Україні не тільки словаря, але і проби його, бо всі досьогочасні словарі навіть пробами не можуть зватися. Ми знаємо, і не один раз казали про те, яка скрута нашій літературі без словаря» [2, с. 178]. У його архівах періоду 1889–1890 рр. збереглися згадки про таку роботу, а також і списки зі 113 джерел, з яких подружжя, працюючи в Олексіївці, вибирало слова. На той час вони опрацювали 16 тисяч слів і довели зміст словника до літери «Д» [10, с. 23]. Однак лише 14 лютого 1902 р. редакція журналу «Киевская старина» («Київська старовина») передала Б. Грінченку для остаточного доопрацювання, редагування та оформлення зібраний широким колом зацікавлених людей словниковий матеріал [4, с. 18].

Чому для завершення такої важливої та складної справи було обрано саме Б. Грінченка? «Стара київська громада» (В. Науменко, П. Леонтович, М. Грушевський та інші) ставилася до нього з великою обачністю [33, с. 305]. На той час діяч був уже відомий по всій Україні як громадський діяч, літератор, знавець української мови й уболівальник за національний розвиток [33, с. 304]. Але він мав освіту і звання лише народного вчителя, не був дипломованим ученим, тому «патентовані філологи» довгий час не погоджувалися передати йому, самоукові, редагування словника. У першу ж чергу на перешкоді була нетерпимість самого Б. Грінченка до «старих українофілів», яких він у статтях «Хто винен?» (1888) [2] та «Де ж наша робота?» (1888) [1] осуджував за недбалість до громадських проблем українського суспільства:

«... виростають покоління українців, не бачучи української книжки. Чому так?.. Ся причина – наша недбалість, наша неприхильність, наша нелюбов, наша лінь, лінь, лінь до громадського діла, до діла рідної літератури, до діла просвіти і відродження рідного краю» [2, с. 178].

Однак, зрештою, його кандидатуру на роль редактора було схвалено, цьому сприяла низка важливих чинників. Насамперед те, що Б. Грінченко, на переконання відомого українського історика Аг. Кримського, «дарма що не вчивсь на історико-філологічному факультеті, мав природний філологічний, зокрема лексикографічний дар» [23, с. 31].

Визнанню сприяла й активна участь Б. Грінченка в збиранні зразків живого українського слова під час учителювання в різних місцевостях України (назбирав понад тисячу, усі вони знайшли своє місце в рукописі словника). Крім того, Б. Грінченко на той час уже сформувався як досвідчений і добре підготовлений завдяки безупинній самоосвіті дослідник у царині «малоруської» лексикології та лексикографії, оскільки брав активну участь у виданні «Словаря російсько-українського» (1893–1898) укладачів М. Уманця та А. Спілки [27].

Не можна не взяти до уваги й тонке мовне чуття, і талант письменника Б. Грінченка, і такі його особистісні риси, як величезна працездатність, пунктуальність, сумлінність і методичність у роботі, а головне, любов до всього українського. За офіційною угодою роботу над словником треба було виконати за два з половиною роки. Своє ставлення до цієї роботи він висловив так: «Часу було так мало... і останній рік-півтора мені доводилось сидіти над ним [словником] 10–11 годин щодня» [5]. Як згадував визначний громадський діяч, благодійник, меценат української культури Є. Чекаленко, хоча «Грінченко справді людина тяжка і трудна в громадському житті, а зате як окремий робітник – однак не має собі тепер рівного» [33, с. 305]. Тож, переїхавши до Києва на початку літа 1902 р., Б. Грінченко поринув у роботу над словником, який, відповідно до умов редакції «Киевской старини» («Київської старовини»), мав бути закінчений до 1 листопада 1904 р.

Беручись до словника, у листі від 24 червня 1902 року до свого товариша Д. Ткаченка він зізнався: «Думав я, що се справді буде редукування, однак зараз же виявилось, що се буде складення нового словаря з того матеріалу, який дали «Киевская старина» та з свого...». І далі: «Бачите, в сьому словарі тільки 52 тисячі слів, а се ж мізерія перед справжніми скарбами нашої мови» [13].

Як зазначав дослідник творчості діяча А. Погрібний, Б. Грінченко додав до словника багато свого матеріалу, а все зроблене до нього ґрунтовно переглянув, тому кожна з «готових» карток, як

свідчили його сучасники, була густо змережена червоним чорнилом [10; 23].

За угодою з редакцією, словник не мав перевищувати 52–53 тисячі слів, а «старогромадівці» наполягали на тому, щоб була використана лексика лише тих письменників, які ввійшли в літературу не пізніше 1870 р., мовляв, пізніше мова стала «нечистою». А Б. Грінченко переконував видавців, що в такому обсязі словник буде «бідним в порівнянні з дійсними лексичними запасами мови» [11], і закликав у листі до редколегії «Київської старовини» від 24 червня 1902 р. прийняти рішення про його розширення, бо в одержаних ним картках слова були вписані навіть далеко не з усього виданого по-українськи до 70-х років XIX ст. [11]. Серед невикористаного матеріалу, який він опрацював з дружиною, були такі публікації видатних українських етнографів, фольклористів, літературознавців і публіцистів, як «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край» (1872–1878) П. Чубинського, «Малорусские народные предания и рассказы» (1876) М. Драгоманова, «Чумацкие народные песни» (1874) І. Рудченка, фольклорні записи (1875–1883), зібрані І. Манжурую, В. Милорадовичем, членами Наукового товариства імені Т. Шевченка, Краківської академії наук, Харківського історико-філологічного товариства, а також твори таких відомих письменників – знавців української мови, як Ганна Барвінок, Пантелеймон Куліш, Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький, Анатоль Свидницький [11].

У роботі над словником Б. Грінченка не зупиняла відмова редакції виділити кошти на вписування слів з книжок: цю роботу безкоштовно виконувала М. Загірня. Як упорядник він увів до словника матеріали власних кореспондентів. Так, у листі від 21 листопада 1904 р. до багатогранного українського письменника й літературо-, мово-, перекладо- й мистецтвознавця І. Франка він просив надіслати йому «терміни, що в'яжуться з добуванням нафти» [12, с. 212], збираючи до редактованого ним словника мовне багатство всієї тогочасної України – і Східної, і Західної. «Словарь роблю..., і руками, і ногами, і зубами» [14], – ця напівжартівлива фраза, написана в листі до етнографа В. Гнатюка (від 4 лютого 1904 р.), достатньо розкриває, яких зусиль коштувало Б. Грінченку укладання словника.

Виконану Б. Грінченком працю сучасний український лексикограф М. Пилинський охарактеризував так: «Було виконано належне семантичне оформлення, дібрано граматичні форми, стилістичні та пояснювальні ремарки, подана точна наукова документація словникового реєстру, численні ілюстрації до них» [22, с. 211]. До переданих редакцією 49 тисяч слів Б. Грінченко додав ще 19 тисяч слів у словник, а з урахуванням застосування гніздової системи групування слів їх загальна кіль-

кість перевищує 80 тисяч слів [22, с. 211]. Тому слушною видається така думка дослідника словника М. Пилинського: «Не применшуючи цінності зібраних попередниками матеріалів, визнати їх лише одним з джерел, якими користувався автор славетного Словника, не варто» [23, с. 26].

На початку 1905 р. рукопис словника було подано комісії для участі в конкурсі на здобуття премії М. Костомарова. У результаті, основується на всебічному аналізі російського філолога академіка О. Шахматова, комісія визнала його кращим малоросійським словником, хоча й із певними недоліками, тому працю відзначили лише другою премією [20]. Серед найсуттєвіших недоліків словника рецензент указав його неповноту, зокрема відсутність або недостатність зразків окремих українських говірок (північно- і західноукраїнських), замале використання етнографічних матеріалів і лексикографічних джерел попередників, творів письменників, що творили до 1870 р. (цьому сприяла штучна архаїзація мови словника в умовах договору з редакцією журналу «Киевская старина») [20, с. 194–195].

Але про це писав і Б. Грінченко: «Вузькі часові межі, відведені йому редакцією, не сприяли досягненню повноти виконання завдань» [4, с. 211]. У передмові до словника він, зокрема, і сам указав: «Ми вважаємо свою працю першою сходинкою на шляху створення наукового українського словника і, усвідомлюючи багато його недоліків, все ж наважуємося випустити його у світ, щоб дати точку опори подальшій праці в цьому ж напрямі» [4, с. 29].

Щодо структури видання, то зазначимо, що «Словарь української мови» став словником живої української мови, де поряд із загальноновживаними словами зафіксовано й діалектизми, часом вузьколокальні значення слів. Українські реєстрові слова в ньому пояснено російськими відповідниками описово, більшість слів проілюстровано реченнями; коло назв рослин і тварин наведено їх латинські наукові відповідники. На наш погляд, дуже цінне те, що в «Словарі» широко представлено українську фразеологію, що є чи головною ознакою української мови. Підтвердженням цього є слова видатного українського філолога й літературознавця І. Огієнка: «Добірна національна фразеологія – душа кожної мови, сильно її красить і збагачує» [17, с. 334–335]. Часто фразеологію подано з поясненням її походження.

У передмові до «Словаря» Б. Грінченко подав стислий, але доволі докладний огляд історії української лексикографії, а також короткий опис історії його створення [4, с. 4–16].

Українська частина «Словаря української мови» надрукована новим, спеціально для цього видання розробленим Борисом Грінченком правописом, так званою «грінчевичівкою», що акумулю-

вала все краще з попередньої української правописної практики. І саме грінчевичівку покладено в основу сучасного українського правопису. У полеміці щодо правопису словника Б. Грінченка базувався на особистому досвіді вчителя й уважав, що правопис «мусить бути такий, щоб, зостаючись науковим, він разом з тим був і якомога легшим до початкової науки і до дальшої науки рідної мови. ... Та й хиба з однією тільки школою нам клопіт? Адже ж і інтелігенцію нашу зденаціоналізовану ми мусимо ще навчити вкраїнської мови. І дуже мудрований правопис був би дуже важною перешкодою на цьому поворотному шляху до рідного слова, на шляху, що ми неминуче мусимо пройти. І нам конче треба знайти в правописній справі ту розумну середню стежку, що, пішовши нею, ми й науку рідної мови не утрудняли б, і науковості правопису додержали б» [7, с. 5].

Думаємо, що, виходячи саме з таких міркувань, автор присвятив правописному оформленню словника таку велику увагу. Зауважимо, що в той час в українських виданнях спостерігалися значні розбіжності, а офіційно після Емського указу дозволялося друкувати українські тексти лише «ярижкою» від назви кириличної літери «ы». Для вирішення цього питання було створено спеціальну академічну комісію, до складу якої ввійшли авторитетні вчені – Ф. Фортунатов, О. Шахматов. Члени комісії однозначно дійшли висновку, що «єдиною відповідною системою в Словарі української мови має бути визнано правопис П. Куліша і Є. Желехівського» як раціональний шлях між фонетичним та історико-етимологічним правописом [8].

У передмові до словника автор пояснив, що у виданні «прийнятий той правопис, який вжито в українських паралелях у «Словаре русского языка, составленном Вторым Отделением Императорской Академии Наук» («Словнику російської мови, складеному Другим Відділенням Імператорської Академії Наук») і одночасно вжито в наукових та інших виданнях «Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка» у Львові» [4, с. 19]. Про значення правопису Б. Грінченка І. Огієнко в 1949 р. написав так: «Правопис цього словника був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників всього 19-го століття й усього українського народу, й запанував в Україні, і держиться в нас аж до сьогодні» [17, с. 356]. Саме такий характер словника істотно посилив його як внеску лексикографічного джерела в націєтворення початку ХХ ст.

Висновки. Попри високий ступінь складності умов, накладених замовниками видання «Словаря» – редакцією журналу «Київської старовини», яку складали члени Старої Громади (жорсткі обмеження часових меж опрацювання словника; змістова недостатність словникового матеріалу, наданого укладачу редакцією, її «заощадливість» у

фінансування видання), Б. Грінченко уклав «Словарь», що став не лише визначною пам'яткою-свідченням українськомовної практики, а й певним осучасненням (на то й час) варіантом українського правопису, що використовувався довгі роки.

Незважаючи й на те що роботу Б. Грінченка над словником ускладнювали й власне об'єктивні лексикографічні труднощі, бо Б. Грінченку довелося спершу провести редагування джерел, із яких добирався матеріал, здійснити лексикологічне й композиційне редагування, він не лише вклався у визначені терміни, а й значно збагатив, розширив словниковий обсяг.

До здобутків укладача зарахуємо розроблення ним схеми оброблення і презентації кожного слова, що дало змогу відбити багатство виражальних засобів української мови ХІХ – початку ХХ ст., зробило виклад матеріалу в «Словарі української мови» легким у використанні, інформативним і змістовним.

І нині сучасні мовознавці звертаються до «Словаря української мови» Бориса Грінченка, аби підтвердити свою думку або спростувати думку опонента. А словникарська справа здебільшого ґрунтується на багатствах української мови, закультивованих на сторінках словника.

Незважаючи на, так би мовити, позазаборонне існування української мови (після царських указів), працю Б. Грінченка високо поцінували його сучасники. Цілком справедливо про «Словарь української мови» писав відомий український мовознавець і філолог В. Сімович: «Се праця капітальна. На ній будуть опиратися всі дослідники мови, нею будуть користуватися всі ті, хто схотять укласти словник. Отсим словарем зискав собі Грінченко невмирущу славу» [26, с. 14]. А український громадсько-політичний і державний діяч Сергій Єфремов порівнював Б. Грінченка з «будівничим словника»: «Своїми руками брав він кожду цеглинку, кожен каміньчик, обтісував, обшліхтовував його, припасовував до сусідніх, клав на призначене загальним планом місце, додавав і нового матеріалу, зацементовував – і каміньчик по каміньчику ріс той будинок, аж поки виріс до вікопомного діла. Діло те було переломовим в історії нашої лексикографії, з його, як зазначено вже, починається нова в ній сторінка. І цілком справедливо і по заслугі завжди стоятиме першим на ній ім'я – Бориса Грінченка» [10, с. 24].

У правописній системі упорядкованого Б. Грінченком словника узагальнено все краще, що український народ набув у цій царині за багато століть, тому праця стала вершиною українського словникарства ХІХ – початку ХХ ст. Саме на матеріалі «Словаря» ґрунтувалися перші, прийняті 1921 р., «найголовніші правила українського правопису», ухвалені Українською Академією наук [15]. Ці нормативні вимоги української орфографії стали

обов'язковими для всіх видань, для всіх типів освітніх, державних закладів, установ, відіграли важливу роль у піднесенні україномовної освіти, сприяли формуванню національної свідомості українців. Крім того, ця лексикографічна праця стала в нагоді у створенні багатьох наступних подібних праць. Численні покликання на нього можна знайти й у багатьох російсько-українських словниках, що друкувалися пізніше.

У створенні словника Б. Грінченко використав із практики попередників усе, що відповідало природі української мови, надавало нашій орфографії національного звучання. На думку українського мовознавця академіка В. Русанівського, «Словарь» справив «колосальний вплив на процес нормування української літературної мови, хоч такої мети упорядник перед собою не ставив» [25, с. 263], немає сумніву, що ця праця слугуватиме не одному поколінню мовознавців, дослідників, поціновувачів рідного слова.

«Словарь української мови» Б. Грінченка перевершив усі типи попередніх українських словників за обсягом свого реєстру, використанням джерел, складом і добром лексики, точністю й широтою документації слів. Зазначені характеристики видання дають підстави вважати його національним скарбом, що відіграв важливу роль у фіксації й нормуванні народної лексики в сучасній українській літературній мові. Завдяки редакторській майстерності й любові до української мови Б. Грінченко зміг якнайповніше відбити живу літературну мову, чому сприяло широке використання етнографічних і фольклорних записів, які фіксували слова, що характеризували деталі життя і побуту, народні ремесла, традиції й культурні надбання українського народу.

Водночас Б. Грінченко усвідомлював, що впорядкований ним словник не відображає всього багатства української мови, не є бездоганим, тому розглядав його як основу для подальшої праці над словниками української мови, як укорінення національної мовної спадщини українців. Підтвердженням цього може бути створений фундаментальний 11-томний «Словник української мови» (1970–1980 рр.) [29], у передмові до якого так і зазначено: «Словник увібрав усе цінне з лексичних багатств української мови, зібраних і опрацьованих у попередніх лексикографічних працях, зокрема ... і Словнику української мови Бориса Грінченка» [29, с. 6].

Головне, видання Б. Грінченка мало й має значення не лише суто лінгвістичне, а й культуротворче і просвітницьке. «Словарь української мови» Бориса Грінченка не лише пам'ятка українського словникарства, а й невичерпне джерело, звідки й сучасні мовознавці добирають знання з різних аспектів культури та побуту українського народу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вільхівський Б. [Грінченко Б.] Де ж наша робота? *Зоря*. 1888. № 13–14. С. 238–239.
2. Вільхівський Б. [Грінченко Б.] Хто ж винен? *Зоря*. 1888. № 10. С. 178–179.
3. Горецький П. Історія української лексикографії. Київ : Вид.-во АН УРСР, 1963. 241 с.
4. Грінченко Б. Предисловие. *Словарь української мови*. Зібрала редакція журналу «Кіевская Старина». Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко : у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. С. 4–29. URL: <http://r2u.org.ua/>.
5. Грінченко Б. Автобіографія. *Грінченко Б. Твори : у 2 т.* Київ, 1963. Т. 1. С. 570.
6. Грінченко Б. Огляд української лексикографії. Львів, 1904. 30 с.
7. Грінченко Б. Три питання нашого правопису. Київ : Електрична друкарня К.И. Милевського і Ко, 1908. 38 с.
8. Дорошенко Д. Академія наук про український правопис. *Рада*. 1907. № 33. С. 2–3.
9. Дубічинський В.В. Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2004. 203 с.
10. Єфремов С. Як постав Грінченків словник. *Словник української мови*. Зібрала редакція журналу «Кіевская старина». Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. 3-є видання, виправлене й доповнене : у 3 т. / за редакцією акад. Сергія Єфремова та Андрія Ніковського. Київ : Горно, 1927. Т. 2. С. 5–24.
11. ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського), ф. I, од. зб. 32423.
12. ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського), ф. III, од. зб. 1629.
13. ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського), ф. III, од. зб. 41081.
14. ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського), ф. III, од. зб. 44835.
15. Кримський А. Найголовніші правила українського правопису. Рівне : Вид. Волин. Коопер, 1921. 19 с.
16. Москаленко А. Нарис історії української лексикографії. Київ : Рад. шк. 1961. 162 с.
17. Огієнко І. Історія української літературної мови / упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик. 2-ге вид., випр. Київ : Наша культура і наука, 2004. 434 с.
18. Огоновський О. Автобіографія 1892 року Василя Чайченка. Історія літератури рускої. Львів, 1893. Часть III. Відділ II. С. 1152–1156.
19. Опыт южнорусского словаря. Томъ первый: А–З. Выпускъ первый: А–Б / за ред. К. Шейковського. 1861.
20. Отчетъ о присужденіи преміи Н.И. Костомарова. *Кіевская Старина*. 1906. Кн. V–VI. С. 194–195.
21. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство : монографія. Львів : Світ, 1994. 216 с.

22. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. Київ : Наук. думка, 1976. 288 с.
23. Пилинський М.М. Словник Б. Грінченка. Міфи і факти. *Мовознавство*. 1988. № 6. С. 25–32.
24. Погрібний А. Борис Грінченко: Нарис життя і творчості. Київ : Дніпро, 1988. 268 с.
25. Русанівський В.М. Історія української літературної мови : підручник. Київ : АртЕк, 2001. 392 с.
26. Сімович В.І. Про літературну діяльність Бориса Грінченка. *На могилу Бориса Грінченка: [промова, виголошена на жалібній академії дня 22 мая 1910 року в Чернівцях]*. Чернівці : Друк. тов. «Руска Рада», 1910. С. 3–14.
27. Словарь російсько-український : у 4 т. / зібрали і впоряд.: М. Уманець, А. Спілка. Львів : 3 друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1893–1898.
28. Словарь української мови. Зібрала редакція журналу «Кіевская Старина». Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко : у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. URL: <http://r2u.org.ua/>.
29. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
30. Тараненко О.О. Українська лексикографія 1917 – поч. ХХІ ст. *Українська мова : енциклопедія*. Київ : Вид-во «Укр. енци. ім. М.П. Бажана», 2004. С. 300–304.
31. Толковый словарь живаго великорускаго языка В.И. Даля. Москва : Издание Общ-ва любителей российской словесности, 1863–1866.
32. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали / упоряд. Л. Масенко та ін. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. 399 с.
33. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). Нью-Йорк : Укр. Вільна Акад. Наук у США, 1955. 502 с.
34. Gebauer, J. *Slovník staročeský*. 1903–1916. Praha, D. I – 1903, D. II – 1916.
35. *Słownik języka polskiego*, Samuel Linde, 6. tomow, druk własny i Drukarnia Xsiezy Pijarow, Warszawa, 1807–1814.